

GRÓF CSÁKY ALBIN.

ÉLET - ÉS JELLEMRAJZI VÁZLAT.

IRTA

MOLNÁR VICTOR.

(KÉT KÉPPEL)

BUDAPEST, 1894.

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)

cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása.

GRÓF CSÁKY ALBIN.

Nyomatott Wodianer F. és Fiainál Budapestén.

GRÓF CSÁKY ALBIN.

Mig a gyenge sopánkodik,
erdőt szánt az erős.

BEVEZETŐ SOROK.

KÉVESEN hitték, hogy gróf Csáky Albin, midőn 1888. év szeptember havában a vallás- és közoktatásügyi ministerium élére állott, rövid idő alatt Magyarország egyik legrokonszenvesebb ministere, a politikai életnek pedig irányadó államférfia lesz.

A nagy közönség alig ismerte őt akkor; távol a fővárostól, egészen feledékenységbe ment a kiegyezési tárgyalásokban való nyilvános szereplése és időközönként a főrendiházban tartott egy-egy beszéde; annyit azonban sejtettek, hogy kiváló ember lehet, mert valahányszor egy ministeri tárcza az utóbbi években megüresedett, mindannyiszor az irányadó körök gróf Csáky jelöltségét emlegették, de egyuttal hozzá tették, hogy nehezen fogja felelerélni teljes függetlenségét és nyugodalmas előkelő állását, melyet mint Szepesvármegye örökös és valóságos főispánja a család ősi fészkeben elfoglalt, az annyira zaklatott ministerivel.

Ez imponált a közönségnek.

Ritka és nem mindennapi ember lehet az, a ki nem kíván miniszter lenni és e szokatlan, meglepő dolog bizalmat ébresztett kiváló tulajdonságai és különösen dicsért közigazgatási tehetsége iránt.

De e bizalom nem gyökerezhetett meg, mert eddigi nyilvános működése — úgy vélték — egészen távol tartotta őt a vallás- és közoktatás-ügytől.

Különösen a tanügy emberei nem voltak megelégedve a választással.

Egy dilettans mágnás-minisztert láttak benne, a ki nem fog sokat törődni a hozzáforduló ügyes-bajos néppel és semmibe se fogja venni a szegény falusi tanítót, nem fogja megérteni a tanügy férfait, azok panaszait és óhajait.

Az autonóm felekezetek meg azt híresztelték róla, hogy ultramontán és azzal érveltek, hogy a pápa különben nem tüntette volna ki legnagyobb rendjével, a Szent-Gergely-rend nagykeresztjével, ha a katolika egyház érdekében kifejtett buzgalma által nem érdemlőtte volna magát arra.

És e hír még tápot is nyert az által, mert tudták, hogy oly férfit kíván ő Felsége és a kormány a vallás-ministerium vezetésével megbízni, a ki már személyiségénél és múltjánál fogva eleve biztosítékot nyújt az egyházi köröknek, hogy Trefort Ágost ministerségének utolsó éveiben egynehány egyházi kérdés felvetése által lappangó, de már-már nyílt kitöréssel fenyegető

egyenetlenségeket elsimítani, békében kiegyenlíteni akar és tud.

A közvélemény tehát tartózkodó állást foglalt el vele szemben és várta kormányzási tényeit.

Gróf Csáky pedig mindezeket a híreket elolvasta az ujságokban ; nem szólt semmit, hanem dolgozni kezdett.

Ministeri működését azzal kezdte meg, hogy sorra meglátogatta a fővárosi tanintézeteket és alaposan meg-nézett mindent.

Az érdeklődés már kellemesen hatott a közönségre.

Nemsokára kiszívárgott, hogy a gróf mindennap ott van ministeri hivatalában és csak késő délután távozik onnan. Tehát egy olyan gróf, a ki dolgozik, még pedig alaposan, mert a legkisebbnek látszó ügyre is kiterjeszti figyelmét.

A gróf tehát komolyan veszi hivatalát és arra törekszik, hogy minél előbb önállóan és függetlenül érezhesse magát az elébe terjesztett kérdésekben.

Ez több volt, mint a mennyit hittek, mert nem várták, hogy saját szellemének, képzettségének és szorgalmának bélyegét akarja nyomni a reá bízott ügykörre, hogy egész otthonosan fogja berendezni magát.

Alapos ember, vélték a szakférfiak ; legalább jogos érdekeinket figyelembe veszi és igazságos elbánásban fogunk részesülni ; de a jó administratio még nem elé-githet ki bennünket ; nekünk egy olyan minister kell, a kinek eszméi is vannak, a ki a tanügyet előbbre vinni, culturális intézményeinket fejleszteni akarja és tudja is.

Ezt a kívánságot is teljesítette gr. Csáky.

Első beszédében, melyet tárczaköltségvetésének tárgyalása alkalmával — rövid egynehány havi ministersége után — a képviselőházban elmondott, oly tartalmas és nagy gyakorlati érzésről tanuskodó programot fejtett ki, hogy a kételkedők nagy táborából alig maradtak még néhányan.

A programbeszéd nagy hatást tett, mert arról tanuskodott, hogy a minster teljesen tájékozta magát tárczája ügykörében, észrevette a hiányokat, ösmeri az orvoslás módját és a tanügy tovább fejlesztéséről is vannak önálló eszméi.

Mindenki érezte és tudta, hogy egy nagy feladatokra képes és hívatott államférfiu bontott zászlót.

És a zajos tetszésnyilvánításokban kitörő rokonszenvet a jövőre nézve is különösen az által biztosította magának, hogy a vita folyamán, bármely pártember részéről felvetett jó eszmét szívesen elfogadott.

Ily előzékenység egészen szokatlan volt, de természetes gróf Csákynál, a ki állását minden pártszenvedélyen és pártoskodáson felül állónak tekintette és azt már az által is jelezte volt, hogy képviselői mandátumot nem vállalt.

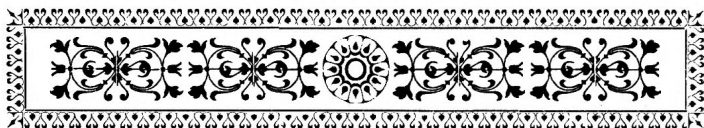
Reformmunkája kiterjeszkedett a nevelésügy minden ágára, minden szakban történtek új intézkedések és javítások és nemsokára szerves és egyöntetű befejezést nyer közoktatásügyünk.

Inaugurált egyházpolitikája pedig a lehető leglibe-

rálisabb és ha sikerül részére a törvényhozás szentesítését kinyerni, akkor neve körül örök babért von Magyarország történetirása.

Ma pedig mindenki bevallja gróf Csáky hivatottságát a vallás- és közoktatásügyi ministerium vezetésére, és senki sem kételkedhetik nagy államférfiui voltában.

GRÓF CSÁKY ALBIN A SZEPESSÉGBEN.

KÖRÖSSZEGHI és adorjáni gróf Csáky Albin 1841-ben ápril hó 19-én született Krompachon, Szepesmegyében.

Atyja az 1883-ban elhunyt gr. Csáky Ágost, anyja báró Prónay Iphigenia volt.

Gróf Csáky az ország egyik legrégibb magyar főuri nemzetségnek sarja, a mennyiben ősei még 1560-ban nyerték a grófi czimet.

A család terjedelmes uradalmakat birt úgy Erdélyben, mint Magyarországon, különösen Biharmegyében és számos tagja nevezetes szerepet játszott hazánk történetében.

A legnevezetesebbek egyike gr. Csáky István, ki mint birtokszerző is jelentékenyen emelte a család tekintélyét és birtokait. 1633-ban nyerte királyi adományként a szendrői kapitányságot, az utolsó Thurzónak, Mihálynak elhalálozásával pedig a szepesi várat is a hozzá tartozó 123 községből álló uradalommal. Azóta

viseli a Csáky-nemzetség Szepes várának örökös ura nevét és ezzel Szepesmegye örökös főispánságát is.

Gróf Csáky István öcsese, László, Déva várát nyerte adományul, de magtalanul hunyván el, birtokai szintén a bátyjától leszármazókra szállottak.

Gróf Csáky Albin gymnasiumi tanulmányait Lőcsén, a jogi tanfolyamot Kassán és Budapesten végezte. 1863-ban ügyvédi oklevelet szerzett és 1865-ben mint húszonnégy éves ifju részt vett a kiegyezési tárgyalásokat előkészítő és a kiegyezést utóbb megkötött országgyűlésben, a melyen Szepesmegye lőcsei kerületét képviselte.

Ezen országgyűlés befejezését azonban nem várta be, mert még 1867-ben áprilisban, az alkotmány visszaállítása után, kinevezték őt Szepesmegye főispánjává, a kinek székét már május havában Lőcsén ünnepélyesen elfoglalta.

Hivatala elfoglalásakor kitörő lelkesedés fogadta, és az irányában táplált rokonszenv évről-évre fokozódott.

Gróf Csáky nem tekintette állását csupán méltóságnak, hanem nemes ambíciótól és férfias kötelesség-érzettől áthatva, melegen karolta fel és buzgalommal ápolt a gondjára bízott megye közigazgatási érdekeit; élénk részt vett a társadalomban és válllvetve mindenkivel iparkodott a szunnyadozó erőket felébreszteni és a haza javára termékenyíteni.

Hasznos működése nem is maradt eredménytele-

nül; a közigazgatás mintaszerű volt, tehetsége és szolgálatai híre pedig eljutott az ország intéző köreihez, a kik nagy várakozással és sok reménynyel tekintettek az ifjú tetterős főispán felé.

A hetvenes években reábizták Szepesmegyén kívül még Sárosmegye kormányzatát is, a melyről csak 1880-ban mondott le, mert megingott egészsége megnehezíté a kettős szolgálatot, melyet még azon körülmény is súlyosbított, hogy az 1878-iki rossz aratás és beállott burgonya-betegség a rá következő évben inséget hozván az ország felső megyéire, gróf Csáky, mint a nép nyomorának enyhítése czéljából teendő intézkedésekre kinevezett kormánybiztos rendkívüli tevékenységet fejtett ki.

Az 1867—1880-iki időközben gr. Csáky a 16 szepesi város királyi biztosí, valamint Lőcse és Késmárk sz. kir. városok, nemkülönben Göllniczbánya szab. bányaváros főispáni tisztét is kénytelen volt huzamosb ideig viselni.

Buzgó hivataloskodása és a közügy terén kifejtett kiváló tevékenysége elismeréseül ő Felsége a Lipótrend középkeresztjével tüntette ki, a pápa pedig Szt.-Gergely rendjének nagykeresztjét adományozta neki. 1888-ban pedig valóságos belső titkos tanácsosa lett ő Felségének, a midőn a megye közönsége megragadta az alkalmat, hogy bizalmának és ragaszkodásának szeretett főispánja iránt lelkes ovatiókban adjon kifejezést.

A kormány több kísérletet tett, tehetségét nagyobb

tevékenységi kör számára megnyerni; 1880-ban a közös pénzügyminiszteri, utóbb pedig a közlekedésügyi tárczával kínálták meg, melyet azonban egészségi állapota miatt nem fogadott el. 1888-ban a király gróf Csákyt magyar főasztalnok mesterévé nevezte ki és őt ez által az ország egyik zászlósúri méltóságára emelte, egynehány nappal rá pedig a főrendiház alelnöki tisztét ruházta rá.

A kormánynak csak Trefort Ágost minister halála után sikerült gr. Csáky Albint a vallás- és közoktatásügyi ministeri tárcza számára megnyerni, a melyet ő Felsége 1888 szeptember hó 22-én kelt legfelsőbb elhatározásával bizott rá.

Trefort örökének elfogadására részint azon körülmény birhatta, hogy vele bizalmas jó baráti viszonyban volt és az elhunynak többször kifejezett óhaját is teljesíteni lehetett, részint pedig az, hogy a hazai kultortörekvések iránt különösen érdeklődött mindig és most alkalmá nyílt hazafias tettvágyát érvényesíteni. Hozzájárult még, hogy családi viszonyai szintén kívánatosá tették a fővárosban való huzamosabb tartózkodását.

Gróf Csáky Albin nős ember. Feleségül birja Bolza Anna grófnőt, néhai gróf Bolza István és Vay grófnő leányát.

Gróf Csáky Albin 1866. óta állandóan Szepes-Mindszenten lakott ősi kastélyában. Innen vezette mint főispán a közigazgatást és itt volt a központja Szepes-megye minden közművelődési és társadalmi életének,

itt pontosult össze a megye valamennyi egyletének és intézetének élete és működése.

Gróf Csáky alapította meg bold. br. Eötvös minster felhívására a »Szepesi népnevelési egyesületet«, a melynek elnöke lett. Ebbeli buzgóságát mutatja, hogy krajezárokból 2000 frtnyi tőke gyűlt össze. Az egylet 1880-ban oszlott fel. Vagyonát jelenleg a megyei pénztár kezeli és kamatait évenként kiadja a szepesi tanítóegyesületnek a magyar nyelvben kitünően haladó népiskolai tanulók jutalmazására.

Gróf Csákynek köszöni létezését a »magyar kiseddóvó« Lőcsén. Neje volt a lőcsei jótékony nőegyesületnek elnöknője. Ekkor a gróf a nőegyesület körében egy külön bizottságot szervezett egy magyar kiseddóvó létesítésére. A bizottság oly eredményesen működött elnöklete alatt, hogy rövid idő alatt mintegy 8000 forint tőkét gyűjtöttek, a mivel aztán felépítették az első magyar óvodát.

Mikor Salamon Tivadar megindította 1881-ben a »szepesi Eötvös-kör«-nek, egy magyar társadalmi és irodalmi egyletnek alakítását, gróf Csáky annak első alapító-tagja és buzgó elnöke lett. A kör felnőtteknek magyar tanfolyamot tartott, tisztán magyar társas estélyeket, felolvasásokat stb. rendezett, nagyban előmozdítván ez által a magyarosodást.

Gróf Csáky kezdeményezésére alakult 1868-ban Lőcsén egy »felolvasásokat rendező társaság«, melynek elnöke szintén ő volt. A megyeházán tartott felolvasá-

sok kezdetben magyar és német nyelven folytak, hasonlóképen a társalgás is. Az elnöknek tapintatos vezetése alatt azonban az egész magyarrá alakult át.

Gróf Csáky elnöke volt a Demkó igazgató kezdeményezésére alakult »szepesmegyei történelmi társulat«-nak és nagy buzgalommal vezette virágzására. Különben is lelkes pártolója lévén a hazai irodalomnak és különösen a hazai történetírásnak, már korábban megnyitotta volt gazdag családi levéltárát és nagyérdő könyvtárát a hazai kutatóknak, a kik házánál mindig a legszívélyesebb fogadtatásban és támogatásban részesültek.

Alapítója és buzgó elnöke volt a »szepesi szeretet-ház« egyesületnek; résztvett Irányi Dániellel a szepesi erkölcsnemesítő egyesületnek alakításában.

Gróf Csáky szervezte a »vörös kereszt-egylet« szepesmegyei osztályát, a melynek elnöke lett. Elnöke volt a magyar orvosok és természetvizsgálók 24-dik vándorgyűlésének 1888-ban Tátrafüreden; az ő elnöksége alatt érte el a »magyarországi Kárpátgyesület« virágzásának tetőpontját, melynek évkönyvei sokat beszélnek buzgalmáról és megvalósított eszméiről.

Ezen nagyszámu kulturális törekvések vezetése mellett résztvett a megye iparát és kereskedelmét mélyen érintő kérdések megoldásában. A nyolczvanas években Késmárkon rendezett iparkiállítás által több, jelenleg is virágzó gyári vállalat keletkezését mozdította elő; fő része volt 1869-ben a szepesi hitelbank és

központi takarékpénztár megalapításában Lőcsén, a melynek elnöke lett.

Mindezekről a tisztségekről kénytelen volt gróf Csáky leköszönni akkor, mikor minster lett és vele elköltözött jórészt az a szellem is, a mely azokat áthatotta.

„Mintha vele a Szepességről minden alkotó, minden összetartó és szellemi erő elment volna, úgy pusztulnak egymásután a nemes czélú egyesületek és társulatok. Ma-holnap a legtöbbre azt mondhatjuk »volt.« — Így vélekednek a Szepességben gróf Csáky ottani működéséről.

Pedig gróf Csáky nem is szentelte tevékenységét kizárólag a megyei életnek, hanem minden fontosabb alkalmat megragadott, hogy országos ügyekben is szavát felemelje.

Gyakran vett részt a főrendiház üléseiben, a hol beszédeit a legnagyobb figyelemmel hallgatták. Különösen előkelő szerepet vitt a főrendiházi reformról és a köztörvényhatóságok rendezéséről, valamint a szükségbeli polgári házasságról szóló törvényjavaslatok tárgyalásainál.

A közigazgatási dolgokban gróf Csáky elsőrendű tekintély és pedig nemcsak a gyakorlatban, hanem az elméleti téren is.

A közigazgatás kérdéseiben a megyei önkormányzat híve, saját tapasztalásból győződve meg a megyei önkormányzat sikeres eredményeiről és arról, hogy a

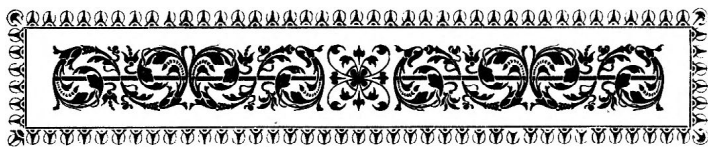
helyes közigazgatás első sorban azoktól függ, a kik abban résztvesznek, és ha ezek képzetek, kötelességtudók és lelkiismeretesek, teljesen szükségtelen az állami közigazgatás.

A gróf irodalmilag is foglalkozott ezen kérdésekkel, és szakszerű czikkei méltó feltűnést keltettek alapos kidolgozásuk által.

Ennyit tett gróf Csáky Albin, a főispán, és mi, annyi munkálkodást látva, csodálkozva kérdezzük, hogy miért tartottuk őt idegennek akkor, mikor miniszter lett?

Valljuk be őszintén: mert gróf Csáky hirlap és dobszó nélkül dolgozott.

GRÓF CSÁKY, A MINISTER.

Első beszédét, a melyben nézeteit és felfogását ministeri tárczája ügykörében a nagy közönséggel ösmerteti, az 1889. évi május hó 20-án tartott képviselőházi ülésben mondotta el Gróf Csáky Albin.

Ezen beszéd, a melylyel a vallás- és közoktatásügyi ministeriumnak általa benyújtott első költségvetésének tárgyalását megkezdette, nagy hatást tett mindenütt és rendkívül érdekes már azért is, mert egész ministeri működésére irányadó volt.

»A vallásügyek terén — így szólt — az állami és királyi jogoknak, úgy mint azokat törvény és törvényes gyakorlat megállapította, teljes megóvása mellett, egyuttal teljes tiszteletben tartása az egyház és felekezeti jog- és munkakörnek, valamint az egyéni lelkiismereti szabadságnak, továbbá azon kérdéseknek, a melyekről sem törvény, sem törvényes gyakorlat nem provideál, az illető érdekekkel, tényezőkkel lehetőleg egyetértő, kölcsönös bizalom alapján való megoldása, természetesen az állam érdekeit mindig szem előtt tartva.«

»A közoktatás terén — folytatá tovább — a fennálló törvényeknek pontos, erélyes, minden irányban való igazságos végrehajtása, a még fennálló hézagoknak kellő időben és módon való kitöltése és az eddig elért igen jelentékeny eredményeknek nemcsak fenntartása és fejlesztése, hanem lehetőleg fokozása, lehetőleg kiterjesztése és fejlesztése azon határig, a melyet a pénzügyi helyzet szab elénk.«

Kiváló gondot és figyelmet fog fordítani a kisdétóvás ügyére, a mely az oktatási, nevelési, közegészségí és igen nagy fontosságú nemzeti érdekeinknek góczpontja.

»Az elemi iskolákat illetőleg köztudomású dolog, hogy még mindég nincs elég elemi iskolánk, s hogy a tankötelesek jelentékeny száma még mindig nem nyer elemi oktatást, hogy a tanítók egy részének képesítettése még mindég hiányos és hogy a tanítók fizetésének ügye még mindig kellően rendezve nincs, a mihez még hozzáteszem, hogy a nyugdíjtörvénynek revisióját úgy a tanítók, valamint a polgári iskolai tanárok érdekében nagyon sürgősnek tartom.«

A középiskolai oktatás terén »oda kell törekednünk, hogy csekélyebb tehetségű ifjaink már idejekorán más kereseti pályára menjenek,« mely törekvéssel természetes összefüggésben áll »a szakiskoláknak, valamint a polgári iskoláknak kellő számban való felállítása, valamint kellő módon való szervezése is.«

A középiskolákban a túlterheltség ellen itt-ott

felmerült panaszoknak véget akar vetni és pedig első sorban helyesebb tan módszer alkalmazásával.

»Végül egészben és általánosságban az egységes középiskolának a jövőben való megteremtése szintén kell hogy kitűzött célunk legyen. Én nem osztozhatom azok nézetében, és nem tehetem magamévá azok felfogását, a kik a gymnasiumot kizárólag magas, tudományos és eszményi, a reáliskolát pedig ellenkezőleg csakis gyakorlati célúnak akarják feltüntetni. Hiszen minden mivelt, minden hasznos munkasságra törekvő férfinak nemcsak gyakorlati ösmeretekkel kell birnia, hanem egyuttal magasabb felfogással és aspirációkkal is.

A főiskola állapota rendszerint attól függ, hogy minő elem kerül ki a középiskolákból. A középiskolák állapotának javítása tehát önként eredményezi a főiskolák állapotának javulását. Ezen, valamint a tanerők helyes megválasztásán felül azonban még specziális körülmények is kötik le figyelmünket e téren.

Az egyetemi szabályzat mindenestre revisió alá veendő. Intézkedés teendő szerintem az iránt, hogy az előadások pontosabban meghallgattassanak, hogy a hallgatók több szorgalmat fejtsenek ki. A tanulmányi és vizsgarendnek szintén változtatás alá kell esnie úgy a tudományos képzés, mint a hallgatók jól felfogott érdekében; végre a tanpénzek, tandíjak és leczkepénzek kérdése is végre-valahára megoldandó.«

A harmadik egyetem eszméjét nem ejti el, hanem elő akarják készíteni és a jogakadémiák kérdésével megoldani.

Kiváló gondot kíván fordítani a speciális kultúr-törekvésekre, mert állandó állami jóllét és tartós nemzeti nagyság nem képzelhető a szép, a nemes, az eszményi ápolása és fejlesztése nélkül.

»A főváros állami intézeteit sorban meglátogatván, csodálva szemléltem a tudomány, a művészet és az oktatás különféle otthonjait, mondhatnám itt-ott palotáit. Megelégedéssel láttam, hogy azok majdnem mind jól, egyesek mintaszerűen vannak felszerelve, és örömmel tapasztaltam és észleltem bennük azt a friss szellemet, melyet Trefort oltott beléjük és a mely legjobb garantiája sikeres fejlődésüknek és működésüknek.

Ámde e nagyszerű alkotások nagy értékének és nagy jelentőségének teljes elismerése mellett megerősödik bennem az a meggyőződés, hogy közoktatásügyi politikánk immár forduló ponthoz ért; . . . a külső alkotások aeráját kell, hogy a belső alkotások aerája kövesse. Az inkább extensiv működés helyébe kell, hogy az intensiv működés lépjen.

E szempontból kiindulva, határoztam el magamat, a budapesti II-ik kerületi főgymnásium mellé egy fineveldét állítani; ugyanezen felfogásból kiindulva, tökélttem el magamat arra, hogy az autonom középiskolai tanárok nyugdíjalap-ügyében az illető iskolafenntartókkal tárgyalásokat kezdjek; ugyan e szempontból változtattam meg már eddig is a tanárvizsgálati rendszert és készitem elő a tanítói nyugdíjtörvénynek a revisióját.

Alkotásainál két főszempontot fog szem előtt tartani:

»A régiebb törvényt új törvénnyel feleltetni, még akkor is, ha a régiebbnek némely hiányát konstátalom, csak akkor tartom czélszerűnek, ha a beállott viszonyok azt elodázhatlanul parancsolólag követelik.«

A második részletes nézete pedig, hogy közigazgatási szolgálatunkat, és így a tanügyit is, lehetőleg egyszerűsíteni kell.

E beszéd zajos tetszést aratott a képviselőházban és a nagy közönség is kiérezte, hogy jó kezekre bízták a vallás- és közoktatásügyi ministeri tárczát. És az előlegezett bizalom megerősödött rövid idő alatt, mikor egymásután következtek az új alkotások, a czélszerű intézkedések és a gyakorlati szervezések.

Reformmunkáját a közoktatási tanácsnál kezdette meg gr. Csáky, olyan szervezetet adván neki, hogy egyfelől véleményező közege legyen a ministeriumnak, másfelől pedig résztvegyen az iskolák fölötti felügyeletben is.

A népoktatásügy felvirágzásának és előrehaladásának legjelentősebb tényezőit a *hatályos* és *szakszerű* felügyeletben és a jó tanítóképzésben keresvén, a népoktatásügy szervezetének ezen részét kiváló gondoskodásába vette.

Mindenekelőtt kevesbítette a tanfelügyelők irodai munkáját, helyenként több személyzetet is rendszerezvén; javította a képezdei tanárok javadalmazását, és

fejlesztteni óhajtván a tanítóképzést gyakorlatiasabb irányban, hatályosabbá tette az állami képezdékben a gazdasági és kertészeti oktatást; gondoskodott, hogy az okszerű méhészetet és a selyemhernyó-tenyésztést megtanulhassák a tanítójelöltek, és élesztette a gyümölcsfa tenyésztés iránti kedvet; elősegítette a kosárfonás megtanulását és kiképezte a tanítóképezdei növendékeket a tűzoltásban úgy elméletileg, mint gyakorlatilag, egyszóval azon volt, hogy a leendő falusi tanító nemcsak elméleti, hanem gazdasági tekintetben is kiváló tanácsadója lehessen községének, tekintélyét az által is erősítse és a mellett meg saját anyagi helyzetét is javíthassa keze ügyessége által.

Nagy súlyt fektetett továbbá arra, hogy a tanítójelöltek a rajzban, az énekben és a zenében az eddiginél jobb oktatást nyerjenek és különösen az egyházi énekben és zenében, valamint a kántori teendők végzésében is gyakoroltassanak.

Minthogy a felekezeti képezdék egy része nem felelt meg a kívánalmaknak, gondoskodott az illetékes felekezeti főhatóságok útján, hogy a hiányok pótoltassanak.

Nagy súlyt fektetett arra, hogy a nem magyar tan nyelvű képezdékben a magyar nyelv a törvényben kijelölt célznak megfelelő óraszámban és a kiszabott credménynyel taníttassék, és a tanítói oklevél csak olyanoknak adassék, a kik a magyar nyelvet írásban és beszédben oktatói képességgel bírják.

A tanítóképzés általános emelése czéljából pedig egy új szabályzatot léptetett életbe, a melyben az állami tanító és tanítónőképezdekben tartandó elemi népiskolai tanítói és tanítónői képesítő vizsgálatokat szigorította; egy másik szabályzattal pedig a rajztanításra képesítő vizsgálatokat szervezte.

Kiváló gondját képezték az elemi iskolák, melyek belső fejlesztése és tökéletesítése végett elrendelte a népiskolai tanterv és tankönyvek revisióját és elrendelte a legszegényebb tanulóknak a szükséges tankönyvekkel való ellátása végett *segélyző* könyvtárak alapítását. Az iskola-köteles korból kinőtt ifjúság nevelése végett ifjúsági egyletek alakítására szólította fel a tanfelügyelőket.

Nagy súlyt fektetett a magyar nyelv tanítására és tanulására és különösen intézkedett, hogy a magyar nyelvnek a nem magyar tannyelvű iskolákban való tanítását elrendelő 1879. évi 18. tcz. pontosan és lelkiismeretesen végrehajtassék. Jutalomban részesítette a magyar nyelv tanítása körül érdemeket szerzett tanítókat — különösen nemzetiségi vidékeken — és gondoskodott, hogy a népoktatási tanintézetekben a polgári jogok és kötelességek, valamint a hazai alkotmánytan az eddiginél alaposabban taníttassék. A magániskolákra való felügyeletet pedig ujonnan rendezte és szigorította, hogy azok a nyilvános iskolákban elért hasonló eredményeket mutathassanak fel.

Magyar nemzeti kulturánk szempontjából azonban

gr. Csáky legnagyobb és legüdvösebb alkotása az 1891. évi 15. törvényczikk, a melylyel a kisedóvás ügyét törvényesen szabályoztatta és a kisedóvodák felállítását az egész országban kötelezővé tette. Ezen nagyszabásu vívmány nem eléggé méltányolható és különösen ki kell emelnünk, hogy ezzel gr. Csáky az összes művelt nyugati államokat megelőzte. Figyelme e tekintetben odáig ment, hogy az óvóképzőintézetekben és a kisedóvodákban használandó foglalkoztatási és szemléltetési eszközöknek az országban és a hazai viszonyoknak megfelelő előállítása iránt is gondoskodott, nehogy az idegen országokból ide került hasonló eszközök a kisededeket elvonják a hazai viszonyok megösmerésétől; szóval gondoskodott, hogy a kisedóvás teljesen magyar legyen.

Minthogy jó munkát csak azoktól lehet várni és követelni, a kik anyagi gondoktól menten, teljesen hivatásuknak élhetnek, gr. Csáky első teendői közé sorolta a néptanítók anyagi helyzetének javítását; javaslatot dolgoztatott ki a népoktatási nyilvános tanintézetek és kisedóvó intézetek tanítóinak és nevelőinek nyugdíjazásáról, valamint azok özvegyeinek és árváinak gyámoztatásáról szóló 1875. évi 32. t.-cz. módosításáról és egy javaslatot a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről, a melyben a nevezett tanerők számára is biztosítja a fizetés azon minimumát, a melyet a községi tanítók élveznek. Mind a két javaslat törvény-

erőre emelkedvén, lényeges fizetésjavításokat foglal magában, habár nem is oly mérvben, mint a milyenben azt gr. Csáky tervezte volt.

A polgári iskolák, felsőbb leányiskolák, kereskedelmi iskolák stb. tanerői pedig a fizetések rendezéséről szóló 1893. évi 4. t.-cz. által jutottak magasabb illetményekhez.

Végül még megemlítjük, hogy öt évi miniszterség alatt a kisdóvóintézetek száma 653-al, az óvóképezdek száma 7-el, a népiskolák száma 300-al, és a néptanítók száma 1100-el szaporodott; ezenkívül pedig felhatalmazást kért és kapott a törvényhozástól, hogy négyszáz magyar népiskolát szerveztessen az országnak különösen nemzetiségek által lakott vidékeken. Ha még hozzátesszük, hogy hasonló emelkedést mutatnak a népiskolai új épületek és a többi népoktatási tanintézetek, hogy az iskolába járó tankötelesek száma szaporodott, és hogy mindenütt egészséges élet és magyar hazafias szellem uralkodik, akkor gr. Csáky működése iránt a népoktatásügy terén a legnagyobb elismeréssel kell hogy eltelve legyünk.

Hasonló öntudatos és következetes tevékenységet fejtett ki a középiskolai oktatás minden ágában.

Munkaprogramjában gr. Csáky Albin az egységes középiskola hívének vallotta magát, és hivatalba lépte után tüzetesen is foglalkozott ezen kérdéssel, melynek első eredménye az 1890. évi 30. törvénycikk. Ezen törvény a görögnyelv fakultatív tanítását

rendeli el és a gymnasiumi növendékek választására bizza a görögnyelv vagy az ezt pótló tantárgyak (ábrázoló mértan, klasszikus írók olvasása magyar fordításban) tanulását.

Az egységes középiskola megalkotása végett pedig megindította a szaktanácskozmányokat és mihelyt ezek befejeztetnek és megnyugtató eredményre vezetnek, a minister bizonyára beterjeszti a törvényjavaslatot az országgyűlésnek. Merész kezdeményezés, de azt hiszem, üdvös lesz, ha a többi tanintézetek is az új keretben megfelelő szervezést nyernek.

Egy másik nevezetes alkotása, a mely kiváló gyakorlati érzékéről tesz ismét fényes tanúbizonyságot, a budapesti II. ker. gymnasium mellett egy finevelde alapítása, az úgynevezett Ferencz József-intézet. Az intézet célja, a gymnasiumi tanítás mellett a növendékeknek gondos nevelést adni és őket főleg az oly pályákra, melyek gyakorlati nyelvismereteket igényelnek, előkészíteni. Ezen intézet létesítése által gr. Csáky egy régóta érzett közhiányt pótol, mert a szülők, különösen a vidékiek, nem kénytelenek többé ifjaikat jobb és kitünőbb neveltetésük végett külföldi nevelőintézetekbe küldeni; de mindentől eltekintve, már az is nagy előny, hogy az ilyen ifjak hazafias nevelése biztosítva van.

Sok keserőséget okozott ezen intézet létesítése, mert egy katolikus és aristocrata jellegű internatust véltek benne felfedezni az emberek és csak nehezen sikerült a felizgatott kedélyeket azzal megnyugtadni,

hogy különböző felekezetű, és nagyobb számú ingyenes és félingyenes alapítványi helyek alapítása által vagyontalan és szegény gyermekek felvételét is biztosították.

Magyar állami szempontból fontos ténye továbbá az, hogy a törvényhozás által korábbi időben horvátországi ifjak részére alapított 12 háromezr forintos ösztöndíjakból, a melyeket az illetők bárhol élvezhettek, szintén egy kis nevelő-intézetet alkotott, a melybe csak oly horvát ifjakat vesz be, kik nem tudnak magyarul és a kiknek alkalmat nyújt, hogy a magyar állami életet az ő legmagasab fokán és az ő teljében, az ország fővárosában, lássák és ösmerjék meg.

Általánosságban gróf Csáky a középiskolai tanulmányi eredmény fokozására irányította figyelmét. A tanítás színvonalának emelésére az irodalmi és történeti oktatáshoz szükséges szemléltető eszközök rendszeres beszerzését rendelte el; tökéletesítette a tankönyveket és szaporította a tanári segédkönyveket.

A külföldi iskolázás tanulmányozására több tanférfiút küldött ki, mert az állapotok, a viszonyok és a törekvések különbözősége összehasonlítást kelt, az összehasonlítás sok megrögzött ítéletet dönt meg, új intézmények felállítására, új módok alkalmazására buzdít, javításokra serkent.

A tanárképzés emelésére tanári tanulmányutakat léptetett életbe. Az első tanári kirándulás Görögországba ment és alkalmat adott a görög nyelv és irodalom tanárainak, hogy benyomásokat szerezzenek a való-

ságból elméletükhöz, hogy a valóságból legyen az elvonva, a mit tanítványaival közöl.

Részt ismeretszerzési, részt egészségi szempontból buzdította és segítette a középiskolákat, hogy tanulóikkal minél több kirándulást tegyenek a vidék természeti, történeti és ethnografiai nevezetességeinek, valamint ipari vállalatainak megtekintése végett.

Különös figyelmet érdemelnek és nagy haladást jelentenek közoktatásügyünk történetében azon intézkedések, a melyek az ifjuság testi nevelésére irányultak.

A testedzés a szellemi nevelésnek is egyik hathatós eszköze lévén, mindenütt tornaversenyek tartását rendelte el gr. Csáky és egyuttal megpendítette az országos tornaversenyek létrehozását, a melyek nemes buzgalmat ébresztettek a tanulók között testi ügyességük kifejtésében az ország színe előtt.

Mínthogy az ifjusági játékok szintén hatalmas eszközei a testi edzésnek, mert a komoly elméleti tanulást az ifjuság egészségének megőrzése céljából a játékok vidámságával kell ellensúlyozni, arra buzdította a miniszter az iskolákat, hogy a tornázással kapcsolatosan az ifjusági játékot is honosítsák meg és felhívta a városokat, hogy nagy és alkalmas játszóterekről gondoskodjanak. A cél elérésének biztosítása végett pedig a tornatanítók számára játéktanfolyamot rendezett a fővárosban, a tornatanár-képzést általában is javítván.

Meghonosította ezenkívül az uszást és fürdést,

télen pedig korcsolyázóterek létesítését ajánlotta különösen a bennlakással összekapcsolt iskolák figyelmébe.

A tanárok anyagi helyzete sem kerülvén ki figyelmét, ezt lényegesen javította az 1893. évi 4. tcz., ámbár a középiskolai tanári világ a javulást — eléggé indokolatlanul — lényegtelennek tartja. Azonkívül megtette a nem állami rendelkezés alatt álló, hanem az autonom felekezetek, törvényhatóságok, községek és alapítványok által fenntartott középiskolák, kereskedelmi iskolák és felsőbb leányiskolák, továbbá az állami jelleggel nem bíró jogakadémiák, tanító- és tanítónőképezdék, valamint óvóképző intézetek országos nyugdíjintézetének megalkotására vonatkozó alapvető kérdéseket. A benyújtott törvényjavaslat szerint a felsorolt intézetek tanárai és azok özvegyei és árvái minden tekintetben ugyanazon kedvezményeket fogják élvezni, a melyeket a köztisztviselők nyugdíjazásáról szóló törvény az állami tanárok stb. részére nyújt.

Gróf Csáky tetemesen emelte a középiskolák költségvetési javadalmát, a melyből aztán több új épület készült, sok felekezeti iskolát segélyezett vagy állami kezelésbe vett át.

A rendezés minden oldalon folyt; rendezte a nasszói alapok ügyét és azok iskoláit, és az erdélyi status alá tartozó középiskolák jogviszonyait az államkormányhoz.

Minden téren pedig függetleníteni kívánván Magyarországot a külföldtől, kiküszöbölte az iskolákból a

külföldi tanszereket, az idegen történeti térképeket, a külföldi klasszikus kiadásokat és gondoskodott azok helyében magyar eredetűek előállításáról.

Ép ily nagy és hasonló munkásságot fejtett ki gróf Csáky a felsőbb tanintézetek körében. Ezeknél is oda törekedett, hogy az intézetekben a tanítás és a tudományok művelése minél intensívebb, szabatosabb és úgy elméletileg alapos, mint gyakorlati irányban lehetőleg instructív legyen; a különféle szaktudományok és gyakorlatok nemcsak névleg a tanrendben szerepeljenek, hanem hogy a hallgatók tényleg is az illető előadásokban résztvegyenek és a szorgalom megfelelő módon ellenőriztessék. Intézkedései azonkívül az adminisztráció és gazdasági kezelés behatóbb rendezésére vonatkoztak. Reformálta a magántanári intézményt, gondoskodott az egyetemi hallgatók látogatásainak ellenőrzéséről — egyebek között a fényképekkel ellátott indexek elrendelésével — életbe léptetett egy új tanulmányi, fegyelmi és tandíjszabályzatot, intézkedett az egyetemi tudományszakok tanártestületének constituálása tárgyában, szabályozta a tudori szigorlatokat, behozta egyetemeinken ő cs. és ap. kir. Felsőge legfőbb védnöksége alatt végbe menő ünnepélyes doktorrá avatás intézményét, hogy ifjúságunkban a nemes versenyt és ambíciót éleszsze, és közölte időnként a kiűntetéssel vizsgázó hallgatók névsorát.

Az egyetemi leczképenz helyébe az *általános tandíjat* rendszerezítette, melyet minden egyetemi hallgató

— félévenként 30 frtot — egyformán fizet és ezen tandíj fejében minden előadást hallgathat, holott az előbbi rendszer mellett csak azokat a tantárgyakat látogathatta, a melyeket a heti óra száma szerint fizetett.

A befolyt tandíjjövedelemből az egyes tanárok a tanszékek fontosságához és a szolgálati időhöz mértén előre meghatározott állandó arányban részesülnek, míg azelőtt az egyetemi tanár minden hallgatótól annyi tandíjat kapott, a hány órát és tárgyat hetenként tanított.

Szabályzatot nyert továbbá a gyógyszerésznövendékek egyetemi kiképzése.

Az egységes jogi államvizsgálatok behozatalára vonatkozó törvényjavaslat pedig az országgyűlés előtt fekszik.

Egyik szép humanitárius intézkedése egy ifjusági kórház létesítésének előkészítése, melynek alapjára minden egyetemi polgár 50 frtot fizet.

Munkába vététt továbbá egy központi egyetemi épület tervezése.

A *szakoktatásra* is nagy súlyt helyezett gr. Csáky, mert szükségesnek tartotta a hazai ifjúságot a gyakorlati életpályákra is terelni, az iparnak és kereskedelemnek hasznos tagokat biztosítani.

A régi intézetek megfelelő szervezése és kibővítése mellett különösen két új alkotás érdekelt benünket. Az egyik abban áll, hogy *női kereskedelmi tanfolyamokat* létesített az ország különböző városai-

ban; a tanfolyamot végzett nők a kereskedelem számára szükséges szakismereteket sajátítják ott el, és ezáltal kitűnő és új keresetforrások nyílnak meg számukra.

A második alkotása a *keleti kereskedelmi* tanfolyam, melynek célja: a kereskedelmi pályára készülő egyéneknek alkalmat adni, hogy a kelet főbb nyelveivel, kereskedelmi, néprajzi és egyéb viszonyai-val megismerkedjenek és ez által egyrészt bővítsék azt a kört, a melyben előmenetelőket kereshetik, másrészt pedig beléphessenek ama tényezők sorába, a melyeknek hivatásuk odahatni, hogy kereskedelmi köreink figyelemüket mindinkább iparunk természetes piacza — a kelet felé irányozzák.

A közművelődés *művészeti* szakában létrehozott gróf Csáky egy szobrászati mesteriskolát, melyet a Deák-szobor bizottság által annak idején a kormány rendelkezésére bocsátott összegből létesített. Azonkívül megvetette egy másik nagy alkotásnak az alapját, a mennyiben telket vett és tervet készíttetett egy nagyszabású középület számára, a mely hivatva lesz az iparművészeti muzeum és iparművészeti szakiskola befogadására. A palota építését az idén kezdik meg.

Jelenleg a nemzeti muzeum ügyei kötik le figyelemét. A muzeum kibővítését, rendezését és helyes beosztását akarja megoldani.

Az *emberbaráti* intézmények: a siketnémák, vakok, hülyék stb. intézetei kiváló gondoskodása tár-

gyai voltak; mindent megtett fejlesztésük és szaporításuk érdekében, mert gróf Csáky sokoldalú tárczájának minden ügykörét egyforma lelkiismeretességgel, egyforma buzgalommal ápolja és gondozza. Minden intézményt, minden intézetet egy-egy alapkőnek tekinti hazánk közművelődésének épületében, a melyet nem szabad megmozgatni, hanem csak megerősíteni, gondozni, az egészszet pedig csinosítani.

A *vallásügyi* politika mindég parlagon hevert a korábbi ministerek alatt. A vallásügy ódon szervezete ugyan sehogy se illett az új kor eszmeáramlatába és a modern államszervezetbe, de nem mertek hozzá nyúlni, mert a régi épületet a legkisebb szélvihar is könnyen romba dönti.

Gróf Csáky, a közoktatásügy minisztere azonban nem hanyagolta el a vallásügyi miniszeri ügykört sem, sőt inkább ez dominálta miniszerségét az események rohamos egymásutánja következtében.

Az egyház és az állam közötti viszony napirendre került még 1890-ben és azóta oly éles ellentétbe kerültek azok hívei és ellenségei, hogy a hosszú évek óta lappangó ellentétek kitörve, immár csak az államhatalom javára dőlhetnek el.

Az ellentétek kitörését gróf Csáknak 1890-ben február havában kiadott u. n. elkeresztelési rendelete okozta, illetőleg adott alkalmat arra a türelmetlenkedő papságnak.

1874 óta mind sűrűbben fordultak elő olyan ese-

tek, hogy az egyes lelkészek más felekezetű gyermekeket is kereszteltek, holott a törvény értelmében minden lelkész csak a saját felekezetéhez tartozó gyermekeket keresztelhetett volna meg. Valahányszor ily elkeresztelési eset miatt panasz tétetett a vallásügyi miniszterhez, az ügy intéztetett el, hogy az illetékes egyházi főhatóság fölszólíttatott, utasítsa az elkeresztelő lelkészt, hogy az az elkereszteltről szóló anyakönyvi kivonatot az illetékes más felekezetű lelkészhez küldje át.

A miniszter ezen utasítását az illető lelkészek egyházi főhatóságuktól kapott rendelet folytán mindig teljesítették is, és ezen eljárásban sem a katolikus, sem a protestáns püspökök és lelkészek nem láttak bármily lelkiismeretbeli, hitelvi akadályt.

Midőn azonban gróf Csáky 1890-ben az ügy egyszerűsítése végett kimondotta, hogy ezentúl minden külön felszólítás nélkül tegyék egymáshoz át a lelkészek az egymástól elkereszteltek anyakönyvi kivonatát, és ennek elmulasztását rendbirsággal sújtotta, felütötte a felekezeti türelmetlenség és gőg hydra-fejét: a kath. clerus hitelvi akadályt, lelkiismereti kényszert stb. kezdett emlegetni és nyíltan ellenszegült a rendelet végrehajtásának.

A mozgalom mind nagyobb arányokat öltött és a kath. főpapság is kénytelen volt - a római pápa állásfoglalása után — az intézkedés végrehajtását megtagadni, a rendelet visszavonását sürgetni.

Az állam és az egyház élesen összeütközvén, megkezdődött az áldatlan érdekharcz.

Sokan gróf Csákyt okozták az egyházpolitikai helyzet elmérgesedéseért és szemére lobbantották, hogy meggondolatlanul, kellő előrelátás nélkül dobta az üszköt a békés egyházi viszonyokba.

A vád határozottan igazságtalan és teljesen indok nélküli.

Nem lehet őt okozni, mert gróf Csáky jóhiszeműleg cselekedett rendelete kibocsátásakor; csak a tényleges helyzetet és gyakorlatot rendszerezítette. Másodszor pedig azért nem lehet okozni őt, mert rendelete kibocsátása előtt megkérdézett volt több egyházi fejdelmet tervbe vett intézkedésére nézve, és azok egy szóval sem említették, hogy a tervezett rendelet intézkedései a kath. lelkiességet lelkiismeretbeli conflictusba hozzák, a kath. dogmát sértik.

A rendelet tehát egy oly lavinát indított meg, a melyet gróf Csáky nem láthatott, mert a dogma főerei, a püspökök se látták.

A viszály magva mélyebben fekszik.

A szoros viszony állam és egyház között egy anachromismus modern állami és társadalmi viszonyaink között és tarthatatlan ellentéteket, számtalan furcsaságokat teremtett, a melyeket előbb-utóbb a kor fejlődése okvetlenül elsepert volna.

»Nekem régi és megállapodott meggyőződése az, mondá gr. Csáky a fenti nézetből kiindulva, hogyha

az 1848-iki törvények szelleméhez hívek akarunk maradni, ha az 1848-iki törvényekben kimondottakat fokozatosan létesíteni akarjuk, akkor ebben az országban, hol annyi felekezet vegyesen egymás mellett van, a vallásfelekezeti egyenjogúságot csak úgy tudjuk biztosítani, ha azt, a mi az állam szükségletei és feladatai körébe tartozik, tisztán állami gondozásban részesítjük, a többiben pedig lehetőleg nagy szabadság adatik a vallásfelekezeteknek.«

A »noli me tangere« elvével nem lehetett többé egyházpolitikát csinálni és szerencse, hogy az Wekerle Sándor miniszterelnöksége, gróf Csáky, Szilágyi Dezső és Hieronymi Károly ministersége alatt került napirendre, mert azok egyénisége és hajthatatlan jellege garantiát nyújt a kérdésnek tapintatos, de egyuttal erőyes és csakis szabadelvű irányban való megoldására.

Az illetékes egyházi tényezők a rendelet hatályon kívül helyezését, később pedig annak oly módosítását ajánlották, a melyek körül a kormány az állam tekintélyének aláásása és a szabadelvűség hátránya nélkül egyet se fogadhatott el.

Nem maradt más hátra ebben a kényszerhelyzetben, mint gr. Csáky javaslata a polgári anyakönyvek behozatala tárgyában és egy oly törvényhozási intézkedés előkészítése, mely a gyermekek vallását szabályozó 1868. évi 53. tez. módosításával a vegyes házasságból született gyermekek vallási nevelését a szülők közös

megegyezése, ennek nem létében az apa vallásának követésére utasítja.

Ezen törvényhozási intézkedésekhez kötötte gróf Csáky elkeresztelési rendeletének visszavonását, mert csak ez által remélte gróf Csáky a különböző érdekek lehető kimólotos elintézését és kiegyenlítését.

Feltevésében csalódott.

A mesterségesen szított felekezeti türelmetlenség és követelő fellépés egyfelől, másfelől pedig az ezzel szemben mindinkább növekvő liberalizmus csakhamar meggyőzték a ministert és kormánytársait, hogy a megkezdett uton tovább kell haladni, az állam és az egyház közötti viszonyokat alapjukban és modern szellemben reformálni kell.

Ily benyomás alatt elfogadja gr. Csáky 1892-ben május havában Irányi Dániel határozati javaslatát a vallásszabadság és a felekezetek egyenjogúságáról, megígérvén egyuttal, hogy a zsidó vallás receptiójára vonatkozólag is törvényjavaslatot fog készíteni.

És a minister már a következő évben benyújtá ezeket a törvényjavaslatokat, a melyekhez még mint legfontosabb, az igazságügyminister, Szilágyi Dezső, által beadott törvényjavaslat a polgári házasság behozatalára nézve sorakozik.

Az egész vonalon megindult tehát az állami hatalom érvényre juttatására az üdvös tevékenység és nem sokára ki fog épülni remélhetőleg az annyi felekezeti és

nemzetiségi érdek által szétforgácsolt magyar hazának egységes hatalma.

Az érintett nagy kérdések mellett megindultak a tárgyalások a katolikus autonomia létesítése ügyében és valószínűleg kedvező és gyors befejezést nyernek a lelkeszi kongrua tárgyában tartott szaktanácskozmányok, amelyek alapján végre-valahára biztosítani fogják az alsóbbrendű kath. papság anyagi helyzetét és a lét-minimumot.

A vallás- és közoktatásügyi ministerium kezelésére lévén bízva a vallás és tanulmányi alap, gróf Csáky a kezelési költségek apasztása, okszerű gazdálkodás és takarékoság, előnyös bérbeadások és kedvező birtok-eladások által iparkodott az alapok tőkáját és jövedelmezőségét emelni, hogy a kegyuri és közművelődési terheket lehetőleg elbirják és ezáltal is lehetőleg ki-egyenlítsse azon nagy kamatveszteséget, a melyet az alapok a papíráradék-kötvények általános conversioja által szenvedtek.

Minden egyházi érdek felekezeti különbség nélkül egyforma hathatós támogatásban részesült gr. Csáky ministersége alatt. Alatta emelte fel a törvényhozás az ev. felekezetek és az unitárius egyház számára a költségvetésben szereplő javadalmat, és alatta nyertek lf. szentesítést az evangélikus zsinat határozatai, a melyek az ev. egyházak új alkotmányát és szervezetét biztosítják.

Gróf Csáky ministeri működésének és munkássá-

gának képét befejeztük. Nem soroltunk fel ugyan minden alkotást, nem számláltunk meg minden követ és homokszemet, a mi által szellemi haladásunk és nemzeti izmosodásunk épülete alatta megerősödött, — a mi külömben is hivataloskodásának inkább belterjes, mint extensiv működésénél majdnem lehetetlen volna, — de általánosan tartott rajzunkból is kiviláglik, hogy kitűnő államférfiu állott a vallás- és közoktatásügyi minisztérium élén.

Ministerségének jellemvonása az *egyetemesség*.

Kiterjedt ressortjának minden ága iránt egyenlő szeretettel volt és mindegyikért megtett minden lehetőt. Nem ösmert külömbséget és előszeretettel az ügyek között és azok elintézésében egyforma alapossággal és lelkiismeretességgel járt el annyira, hogy talán legbensőbb emberei se tudnák megmondani, hogy milyen ügyek érdekelték őt legjobban, és melyek iránt viseltetett kisebb vagy nagyobb előszeretettel.

Minden intézkedésnél két főszempont vezérli: a *nemzeti szellem* és a *gyakorlati élet*; a végrehajtásban pedig elve: *soha sem sérteni a jogos nemzetiségi avagy felekezeti igényeket és igazi szabadelvűséggel mindenkivel egyformán, igazságosan, becsületesen és őszintén elbánni*.

Szépen fejezte ki magát gr. Csáky, mikor a német nyelv behatóbb és alaposabb tanulása érdekében kibocsátott intézkedéséből kifolyólag a magyar nemzeti szellem elhanyagolásával vádolták a chauvinista áramlatok a képviselőházban:

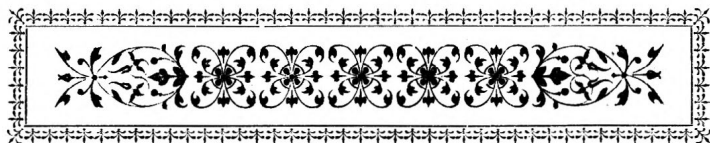
»Én magyar nemzeti culturát csinállok akkor, mikor kisdédóvodákat állítok fel; magyar nemzeti culturát csinállok akkor, mikor a tanítók fizetéséről gondoskodom; magyar nemzeti culturát csinállok akkor, mikor az egyetemet meg a középiskolákat szervezem: sőt magyar nemzeti culturát csinállok még akkor is, bármiként is méltóztatnak ezt tagadni, mikor a német nyelvi rendeletet kibocsátottam és pedig azért, mivel óhajtottam és óhajtom most is, hogy a testestől-lelkestől magyar ember egyuttal a német műveltség és német tudomány segítségével szolgálja a magyar nemzetet.

Ha a tisztelt képviselő ur működésem közben rajta kap, hogy a magyar cultura ellen tudatosan vétenék, akkor azután nem bánom, használja szárazon tartott lőporát; csak hogy akkor is el fog késni, mert akkor már elítélendett engem a saját pártom, elítélendett az egész nemzet és elítélendett első sorban és legsujtóbban saját magam lelkiismerete.«

Egy más alkalommal pedig a következő szép axiómába foglalja össze a nemzeti politika irányát:

»Én azt tartom, hogy a hazát meleg érzéssel és szenvedélylyel kell szeretni, de szolgálni józan észszel kell.«

JELLEMVONÁSOK.

HIVATALBA lépte után csak nyolcz hónapra tartotta gróf Csáky első programbeszédét a képviselőházban.

Jóformán csak ezen alkalommal látta és hallotta őt a nagy közönség, a mely vegyes érzések között kíváncsian nézett első nyilvános fellépése elé az ország színe előtt.

A minister is bizonyára érezte és tudta, hogy nagy feladatainak sikere jórésztben a közönség rokonszenves támogatásától is függ.

A siker teljes volt.

A gróf külső megjelenése egy nem mindennapi, közönséges férfira mutat. A magas, szikár alak jóval túlhaladja az emberi középértéket és ez által is sejteti velünk a rendesnél jóval túlszárnyaló szellemet; a komoly szem szeliden tekint, a hosszúkás, rövid oldalszákkal körített és mély gondolkodásra valló arcz nyugodt vonásai bizalmat gerjesztenek. A határozott, gördülékeny és keresetlen beszéd a kellemes hanggal lekötik

a hallgató figyelmét, a ki a gróf felfogásáról, gondolatmenetéről és eszmegazdagságáról egészen lekötve marad. Akár osztja az ember a gróf nézeteit, akár nem, mindig be kell magának vallania, hogy azok egy önálló gondolkozó, mély meggyőződésű férfi, egy nyílt jellem nézetei és véleményei. Ítéletének határozottsága és biztonsága elárulja nemcsak a jó nevelésű főurat, hanem a széles látkörű államférfiut és a sokat tapasztalt és tanult embert.

Az első beszéd után rögtön mindenki tisztában volt a miniszterrel és a hideg tartózkodást rokonszenv váltotta fel.

Nemes, fenkölt gondolkodásra vallott azon meleg elismerés, a melylyel miniszteri elődjait részesítette, és nemes ritka szerénységre azon ígéret, hogy elődeinek nyomdokaiban akar munkálkodni.

— Nem fogja tagadhatni senki, — mondá egyszer, hogy báró Eötvös és Trefort Ágoston emléke örökké biztosítva van Magyarországon a kiesinylés ellen, mert mostani magyar nemzeti culturánknak legnagyobb része nekik köszönhető. Az egyik, honszeretettel párosult lázas tevékenységgel és alkotási vágygal teremtette meg azt a keretet, a melyben mi most munkálkodunk. Előbb a talajt kellett egyengetni; ezt csak br. Eötvös tehette meg az ő idealismusával; azután rohamosan építeni kellett; ezt csak Trefort tehette meg az ő fáradhatlan tettvágyával. Most pedig rendelkezni kell: nem tudom, sikerülni fog-e nekem, de megpróbálkozom vele.«

Máskor meg mentetetni akarta a ministert egy képviselő azzal, hogy az elkeresztelési rendeletet hivatalbeli elődeitől örökölte és ekkor gr. Csáky azonnal felállt, mert »kötelességének tartja kijelenteni, hogy ezen felfogás téves; az intézkedés a magam conceptioja, és magam viselem érte a felelősséget is.«

A kegyelet ily megleghangú kifejezései, az őszinte nyílt férfiaság ily erős megnyilatkozása annál mélyebben hatott, mivel sívár közéletünkben nagyon ritka és szokatlan volt az a határozott hang is a parlamentben, a melylyel visszautasított minden olyan feltevést, hogy a politika nála is az alkudozások és egyéni vagy pártbeli érdekek mestersége.

»Méltánytalanságnak tartom irányomban, feltenni rólam azt, hogy a saját hatáskörömbe tartozó ügyek felett alkudozásokba bocsátkozzam. Saját ügyeimet magam intézem, saját ügykörömben magam határozok; az irányelveket magam állítom fel és ha ez irányelveknek nem tudnám a kormány hozzájárulását megnyerni, ha ezen irányelveket nem tudnám érvényesíteni lefelé vagy felfelé, bizonyára tudnám, hogy mi a kötelességem.«

»Én nem játszom az elvekkel, én nem játszom a meggyőződéssel,« mondá máskor gr. Csáky, a ki elveiért állhatatosan megmaradt a helyén, még akkor is, ha egyéni kényelme mást parancsolt volna.

»A képviselő ur felszólított bennünket, hogy menjünk el innen, és csináljunk helyet másoknak. Én szívesen teljesíteném a t. képviselő ur kívánságát, mert az

nekem örömet csinálna. De méltóztassanak meggondolni, hogy e kívánsággal szemben ott áll a nagy többség kívánsága és ott áll a kötelességérzés.»

Gróf Csáky nyílt és őszinte politikus volt és viharos ministersége alatt jórészt ezen tulajdonságainak köszönhető, hogy valahányszor egy-egy kényes kérdés felmerült és a felizgatott kedélyek és hatalmas érdekek már-már elsodorhatni vélték őt magas állásáról, ő mindannyiszor győztesen került ki a harczból, mert bátran szembeszállhatott az őszinte és mély meggyőződésből kezdeményezett ügy mellett.

Különösen értékelték a képviselőházban azon előzenységet, a melylyel gr. Csáky a vita folyamán bármely pártember részéről felvetett eszmét, javaslatot, tanácsot, vagy véleményt elfogadott és annak megvalósítását avagy meggondolását megígéré.

Még jobban hatott pedig az, hogy gr. Csáky az előző évi működéséről beszámolva, rendszerint azt is jelentette, hogy a javaslatba hozott intézkedések közül melyiket valósította meg, és mily okból nem valósíthatta meg a többieket.

A tett ígéretnél a lejáratra beváltandó váltó mindig.

A legritkább esetekben ígér valamit, és előnyösen különbözik ez által azon politikusainktól, a kik mindig biztatnak, de ritkán teljesítenek.

Az adott szó szent előtte és az ígéret teljesítése bizonyos.

Egy nagy multú publicista végszükségben hozzá

fordult segélyért. Segíteni kellett, de csak 80 frt állt rendelkezésre; hogy a csekély összeg ne sértse meg az illetőt, hszázatték a neki szóló értesítésben: hogy az új költségvetésből még részesülni fog segélyben.

— Törölje az ígéretet, mert azt meg is kell tartani, és kitudja, vajjon lesz-e akkor pénz, mikor megint kér.

Egyenessége mellett csak természetes, hogy a minis-ter mindig jó egyetértésben tudott maradni a képviselőházzal annál is inkább, mert felszólalásai mindig tárgyilagosak maradtak még akkor is, ha vitatkozott és soha se hagytak keserőséget hátra, ha még oly találók is voltak.

Ép így volt a nagy közönséggel is és az ország közhangulatával, a melyet gyakorlati eszméivel hódított meg. Csakhamar közbecsülésben állt az ország egész lakosságánál, a mely évről-évre jobban látta kidom-rodni kiváló jellemét és ritka szellemi képességét.

Az ország közbizalma ma rajta nyugszik.

És méltán, mert gr. Csáky a meggyőződés, az elvek embere, a politika granit-oszlópa.

Az elvhűség nála az érzésének, a gondolkozásának és akaratának eredménye; mondhatni, vele születtek az elvek és megerősödtek az életben, mert azokat követte mindig és azok irányozták tetteit.

Gróf Csáky az ész és az ítélőképesség megtestesülése. Szárazon és hidegen gondol meg mindent és soha sem kerekedik nála felül a képzelőtehetség, a mely csak képeket alkot és helytelenül ítél.

Gróf Csáky annyira zabolázza képzelőtehetségét, hogy még akkor is csak az ész uralkodik felette, ha igazságtalanságot tapasztalt, hálátlanságot vagy sértést követtek el ellene.

Ő minden kellemetlent visszavezet az emberek gyarló természetére, a melyen felül tudja magát. Az emberi érzések söpredéke soha sem uralja.

Világosan átgondolt fogalmak után indulván mindig, jellemének kiegészítő vonása a határozottság és az alaposság.

Minden tervet és szándékot alaposan átgondol ismételten, mielőtt annak megvalósításához hozzáfog. Az elhatározás nyomában azonban azonnal megszűnik minden habozás, mert tudja, hogy nem cselekedik könnyelműen.

Nagyon erős benne az igazságosság érzülete és talán soha se vétett ellene, mert átható esze és a dolgok fenekéig menő alapossága megvédi őt a tévedéstől is.

Két szolgát ajánlottak neki arra, hogy 80 kr. napi-díjukat emelje fel egy forintra.

— Mennyi egy rendes szolga fizetése? — kérdezé a minister.

300 forint évenként.

— Akkor nem teljesítem a kérést, mert a kisegítő szolga kölömben többet kapna mint a rendes.

Az ész feltétlen uralma visszatükrözik gr. Csáky egész lényén. Ridegnek látszik és száraznak tartják, pedig meglehetősen kedélyes van és a humor is megvillan benne,

csak hogy bizalmas, jóbaráti körben; a hivatalban és hivatalos tevékenység közben kerüli a szót és tartózkodó mindig.

Csak az ügyes-bajos néppel, a mely amugyis bizonyos elfogultsággal közeledik hozzá, tesz kivételt. Azt barátságos tekintettel fogadja és szívjóságra valló érdeklődéssel oszlatja el a félénkséget.

Gróf Csáky minden és mindenki iránt érdeklődik, részint mert hivatalos állása is ezt követeli, részint pedig mert nem subjectiv természetű ember, a ki csak maga iránt érdeklődik és semmi egyéb nem létezik számára.

Gróf Csáky azonban ezt takarni szokta, mert tudja, hogy az emberek a gyermekekhez hasonlítanak, a kik csintalanok, ha bizalmaskodunk velük vagy rosszúl neveljük.

Az emberek nem képesek elviselni azt a gondolatot, hogy rájuk szorulunk, és rendesen fennhéjázók és követelők lesznek. Csak úgy uralkodhatunk felettük, ha éreztetjük velük, hogy nélkülök is el lehetünk.

»Weder lieben noch hassen« a világbölcsesség egyik felét képezi, »semmit se mondani és semmit se szólani« a másik felét, tartotta gr. Csáky.

Gróf Csáky a jó tisztviselő mintaképe. Át van hatva hivatala fontosságától és ép oly lelkiismeretesen és pontosan végzi a legjelentéktelenebb dolgot, mint az országos fontosságút személyválogatás nélkül. Az ország erkölnemesítő egyesület ügyeit ugyanazon lelkiismeretes gonddal vezette, mint a ministeriumbelieket.

A minster mindég pontosan jár a hivatalba és megkivánja ezt tisztviselőitől is. Csak nagy ok miatt mulasztja el hivatalát és még a késedelmet is mintegy indokolni szokta.

»Ha rosszabbúl érezném magamat holnap, mondá egy alkalommal, nem fogok elmenni a gyászmisére, hanem bejövök 10 órakor a hivatalba; különben csak 12 órakor jövök be, mert a misére is elmegyek.«

Gyakran megtoldja a hivatalos órákat, ha a napi munkát nem fejezheti be. Nála nem marad hátralék, mert addig marad a hivatalban, amíg a felhalmozódott ügydarabokat elintézi. Nem ösmeri az elintézés azon módját, hogy hevertetni kell hagyni a dolgot, amíg „megérik.“

A legkényesebb kérdést is azonnal megoldotta és csak akkor tartotta vissza, ha a ténykörülmények nem voltak eléggé világosak. Bonyolult ügy egyáltalában nem létezik előtte; a legszövevényesebb kérdésekben is azonnal megtalálja a lényegest, a vezérlő fonalat és megalkotja ítéletét.

Elhatározását mindég való tényekre alapítja, és ha egyik vagy másik irányban kételyei vannak, pótoltatja a hiányokat és bővebb felvilágosítást kér.

Mindent figyelmére méltat és még a névtelen levelekre is bizonyos súlyt fektet, ha tartalmuk valószínű.

„A haraszt nem zörög hiába“ és mindennek megvan a maga oka.

A minster pedig mindig az igazságot keresi; az

igazság megtalálása pedig oly nehéz, hogy annak érdekében minden eszköz jó.

Gróf Csáky pedig azt rendesen meg is találta.

A protectiót nem szerette, különösen nem, ha tisztviselői érdekében akarták azt érvényesíteni. A tisztviselőinek pedig megtiltotta, hogy üresedések alkalmával hozzá forduljanak jóakarata kinyeréséért.

— Nálam soha, egyetlen egy esetben sem dönt a protectió, mondá egyszer. Igenis mérlegelem az illetők érdemeit és igényeit, és a szerint teszem választásomat. Ha esetleg tévedek, az emberi dolog, de mindég a legjobb szándékkal és lelkiismeretesen járok el.“

Az érdem meg is kapta tőle mindig a jutalmat.

Nem vette azonban protectiónak, sőt szerette, ha egyik vagy másik fontos ügynél vagy állás betöltésénél felvilágosították. A nyert felvilágosításokat összemérte a hivatalos adatokkal és egyforma viszonyok között itt-ott előnyt is adott a szóbeli tájékozásnak, ha azokat megbízhatóbbaknak tarthatta.

Természetes, hogy ő maga is a legritkábban ajánlott valakit; olyant, a kit nem ösmert személyesen, még akkor se protegált, ha jó ösmerőse is kérte arra.

Eleinte hasonló lelkiismeretes eljárást tételezván fel az ajánló-levelek adásánál, jobban értékelte azokat, a mig végre megtanulta, hogy az ilyen ajánlások rendszeren „porcelaine pour porcelaine.“

Az állások betöltésénél az érdemesség mellett a

jellem is döntött. Mindkettő egyenlő súlyú volt előtte és mindkettőt egy mértékkel mérte.

A kötelességteljesítést nem tudta be érdemül és meglepve volt, ha ilyen felfogást talált. Pedig tisztviselői karunkban még nem élte be magát azon magas kötelességtudás, a mely gróf Csákyt jellemezte, és természetes. Lehetőleg mindenki a dolog könnyebb végét fogja és kerüli a sok munkát.

Gróf Csáky nagyon otthonos lett rövid idő alatt kiterjedt reszortjának minden ágában. Kitűnő gyakorlati rendszert követett hivatalba léptekor. Minden szönyegre került kérdés referálásánál felolvastatta magának az intézkedés alapjául szolgáló törvényeket és rendeleteket, és soha sem elégedett meg azoknak élő szóval, emlékezetből való elmondásával. Az eljárás nagyon fárasztó volt és sok türelmet követelt, de azt eredményezte, hogy a minister aránylag rövid idő alatt ex asse tudott mindent és teljesen függetlenítette magát tanácsosaitól. Ezen gyakorlati rendszer feltárta egyúttal előtte a hiányokat is és kijelölte további működésének irányát.

Gróf Csáky nagy figyelemmel hallgat meg mindent és senkit sem szakít félbe beszéde alatt. Szemeit a beszélőn tartja, mintha csak azt is kiakarná az emberből olvasni, a mit gondol, de nem mond el, és bizalmatlan lett, mihelyt szenvedélyt látott.

A szenvedély érdekeltséget árul el, az akaratból

származik és helytelenül alkotjuk abból ítéletünket. He-lyesen csak az észből ítélünk, a mely természeténél fogva hideg.

A ki azt akarja, hogy ítélete hitelre találjon, mondja el szenvtelenül és szárazon.

Gróf Csáky rendesen követi a világfi szabályát: *parler sans accent*, a másiknak az eszére bizván kitalálni azt, a mit mondott.

Hivatalát és hivatalos állását nagy tekintélyben tartja és tartatja; nem engedi a saját hatáskörét csorbítani, de maga sem befolyásolja másét.

Ministerségének első évében mereven ragaszkodott ezen elvhez, de később meggyőződött, hogy az alkotmányos parlamenti rendszer mellett a bureaubá is elhat a politika — a mi persze a függetlenség és az elvűség rovására történik rendesen.

A politikát azonban lehetőleg távol tartotta és pl. soha se kérdezősködött valakinek „politikai“, hanem mindig „hazafiúi“ magatartása felől. Tekintélyt és fegyelmezettséget hozott be hivatalába, de azért nem autocrata, sőt ellenkezőleg felelőssége tudatában kiváló súlyt fektet alantas közegeinek jelentéseire, a melyek mérvadók elhatározására, ha alaposak és határozottak, ellenesetben vissza küldötte az általánosan tartott jelentéseket kimerítő indokolás végett.

Egy főispán egy alkalommal panaszt emelt a miatt, hogy egyik bizalmas jelentése valamely törvényszéki tárgyalásnál felhasználtatott és azon kérdést in-

tétzte a miniszterhez, hogy mily szabályok és törvények alapján történt ez meg?

— Nincsen szükség ily szabályokra, felelé a miniszter, és én fenntartom magamnak minden egyes esetben annak eldöntését, hogy miként és mily módon használjam fel alantás közegeim bármily jelentéseit.

A mily határozottan visszautasított minden beavatkozást saját dolgaiba, ép oly természetesnek tartotta az ellenőrzést, akár a hatóságok, akár a közvélemény részéről.

Maga is inkább kiterjeszté az ellenőrzést, hogy értékesítse azt hivatala számára és minden bizalmatlanságnak elejét vegye.

A hírlapokat is nagy figyelemmel olvasta és különösen a saját tárczáját érdeklődő közléseket, de ő maga soha sem használta fel a lapokat eszméinek propagálására, még kevésbé népszerűségére, és nagyon ritkán igazította helyre a téves állításokat.

És míg a többi politikus és államférfi naponta utazik és érkezik „a lapokban“, ő egész aggálylyal kerüli a személyét érintő hírek közlését.

Természetes, hogy alárendeltjeinek hivatalából sem engedett szerkesztőségi irodát csinálni.

Megkövetelte, hogy mindenki a maga mesterségénél maradjon és ne szolgáljon két úrnak. Nem is engedte meg, hogy alárendelt közegei politikai lapokat szerkesztszenek és más folyóiratok szerkesztését is csak akkor engedte meg, ha bizonyosságot szerzett magának

arról, hogy az érdekelt nem fogja hivatalát elhanyagolni.

Ilyen gr. Csáky, a közélet embere.

Jó hírnevét felülmúlta mindenben, csak egy reményt nem teljesített.

— Örüljete, mondták a belügyministeriumban, mikor ministerré kinevezték, lesz most segély bőven.

Hanem hát ez nem valósult meg, mert nem volt — pénzügyminister.

Leginkább érezhette gr. Csáky ministeri hatalmának korlátoltságát akkor, mikor jószívűségét kellett a szűkre szabott ministeri tárczához szabni és az érdemek közül csak a legérdemesebbeket segíyezni.

De hát mit tehetett volna? hiszen elég jellemző a szűk pénzügyi viszonyokra, hogy gróf Csáky maga választotta ki — a pokróczokat a hivatal számára, nehogy drágát vegyenek és hivatalos helyiségét egy alapítványi kastély régi bútoraiból egészítette ki.

Máskor meg egy könyomatos újság szerkesztője kérte a ministert, fizetne elő a lapjára, a melynek minden ministerium előfizetője.

— Mennyi az ára?

— 240 forint.

— Sok; annyit nem adhatok.

— De valamennyi minister megadja.

— Adok 100 forintot; de többet nem.

A minister lealkudott 140 forintot. És így ment ez

ressortjának minden ágában; soha se gondolkozhatott szívével, hanem mindég csak az eszével.

Rochefoucauld jól jegyezte meg, hogy nagyon nehéz valakit egyszerre becsülni és tisztelni és nagyon szeretni. És Csákynek is választania kellett, hogy az emberek becsülését avagy szeretetét nyerje-e ki?

És gróf Csáky nem habozott az elsőt választani, mert az emberek szeretete mindég önző, és sok olyan, a mivel azt megnyerjük, nem mindég alkalmas, hogy büszkék legyünk rá.

Más az emberek becsülése, a melyet ki kell kényszeríteni tőlük, de azért jobban is elégít ki bennünket.

Nálunknál jobban írhatta volna meg gróf Csáky maga saját életrajzát, mert ő eljutott a görög bölcse azon mondásának magaslataiig: Ösmerd meg önmagadat!

Gróf Csáky azonban nem fogja megírni életrajzát, mert ő minden érdemet a rendszernek tulajdonít, és semmit önmagának.

Pedig kár, mert mi nem ösmerjük szíve dobbanását, fényes esze megnyilatkozásának egy-egy rugóját úgy, miként ő azt egyik fényes beszédében szeretetreméltó őszinteséggel elárulta:

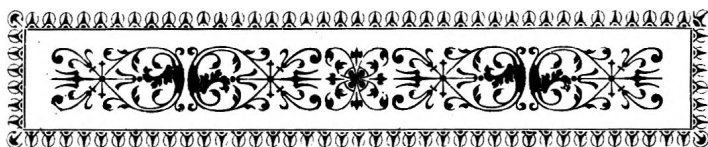
»A tisztelt képviselő úr, végig nézve az én nyilvános pályafutásomon, mondá gróf Csáky az elkeresztelési vitában tartott egyik fényes beszédének befejezésül, felemlíti azt, hogy Szepesmegyében engemet erőszakos magyarosítónak tartottak; ministeri működésemre ráfogták, hogy germanizator vagyok és később

azt mondták, hogy ultramontán, most pedig azt mondják, hogy antikatholikus és hereticus vagyok. Igaza van a képviselő úrnak, mindezeket elmondották rólam, de igaz az is, hogy mindez igen rövid idő múlva nem igaznak bizonyult. Magyarosítottam igenis hazafiúi érzületből, az illető nem magyar ajkú lakosság iránti figyelemből, mert azt hiszem, hogy Magyarországon mindenkinek érdekében van, hogy magyarul beszéljen. Erőszakosan nem magyarosítottam soha, azért, mert jól tudom, hogy ez a képzelhető legrosszabb eszköz. Germanizálni nem germanizáltam soha.

A német nyelv tanítása érdekében kibocsátott rendeletem törvényen alapúlt; csak a törvényt hajtottam végre és azt akartam biztosítani, hogy az ifjak általános európai műveltségre tehessenek szert. Hogy ultramontán nem vagyok, azt — gondolom — most már mindenki hiszi s hogy antikatholikus és hereticus volnék, ezt nem is hitte rólam senki, kivéve a „Magyar Állam“-ot.

A képviselő úr azt mondta, hogy nem volt kellő tacticám, kellő tapintatom. E fölött már nem fogok vitatkozni a képviselő úrral. Nem érzem magamat hivatva arra, hogy ebben ítéletet mondjak; de azt tudom, hogy ha kellő tacticával és kellő tapintattal bírni annyit jelent, mint meggyőződésből transigálni, elvekkal hamis játékot is úzni, mást mondani és mást tenni, akkor nekem az ily tactiva, az ily tapintat nem kell.«

OTTHON.

MÍNÉL magasabbra törekszik a nap felé a virág, annál mélyebbek a gyökerei a földben, a melyben tenyészik.

És gróf Csáky nagy szelleme családjában gyökeredzik.

Valahányszor nagyobb működési tér és országos szereplésre akarták az irányadó körök gr. Csákyt megnyerni, mindég hajótörést szenvedtek e kísérletek kedves családi otthonán, a melyet megbolygatni nem akart.

A csere nem volt egyenértékű. A fővárosi zajos élet és a politikai szereplés nem kedvez a családi életnek és sívárrá teszi a kedélyt.

A Szepességben nem annyira a főispáni méltóságot tisztelték gr. Csáky-ban, hanem inkább a nagy jellemet és annak a patriarchalis viszonynak a személyesítőjét, a mely apáról fiura száll és ezer kapcsolatot fűzött a grófi család és a lakosság között. *)

*) L. Szűry Dénes : Rajzok. Budapest. 1893.

A Szepesség nagyja, apraja szerette gr. Csákyt és nélküle egy úr támadt a társadalomban, a melyet pótolni nem lehetett.

Gróf Csáky szintén fájlalta ezen viszony megbontását, mert felnőtt a szepesi emberekkel és összenőtt a szepesi bércekkel, ösmer minden völgyet és fát, fűvet és virágot; itt élte át gyermekkori álmait, itt játszott és tanult, itt kezdte meg nyilvános pályafutását és itt a boldog családi életet.

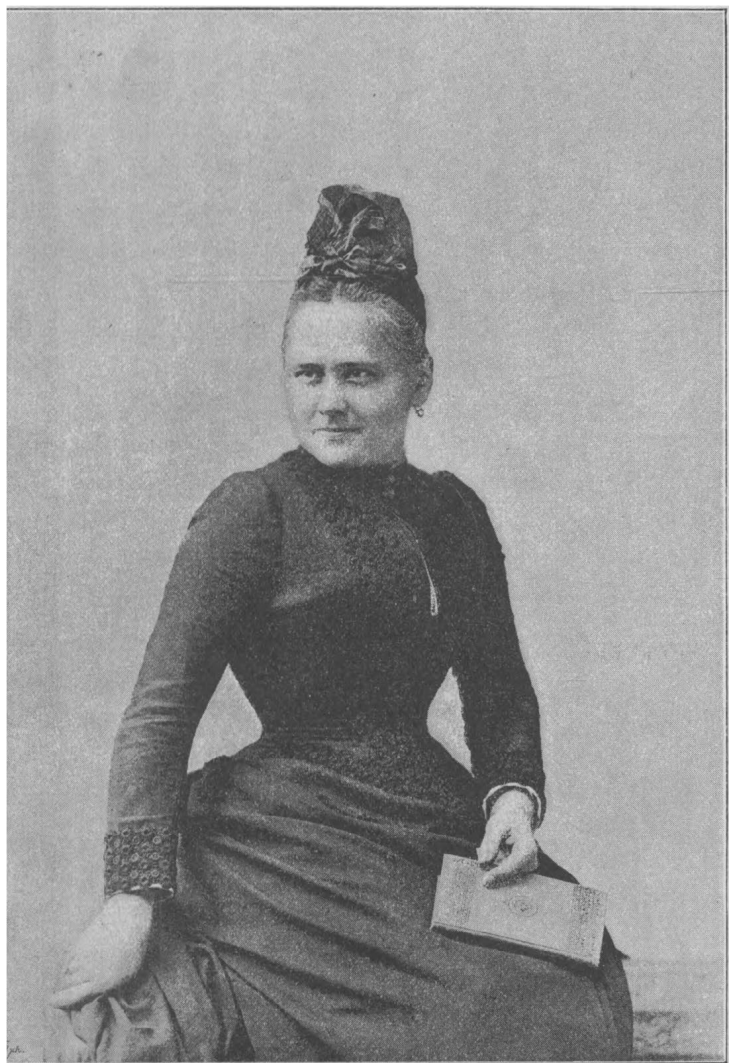
Nehéz is volt megválni a szepes-mindszenti ősi kastélytól, a hová 1866-ban költözött be fiatal feleségével a gróf és azóta folytonosan ott élt gyarapodó családjá körében.

A kastély a legszebb főúri kastélyok egyike. Régi fák között emelkedik ki a kastély, gyönyörű parktól körülvéve és a legszebb kilátást nyújtva a Branyiskóra, Szepesváralljára és a Tatra-hegycsoportra. Benne kényelmes lakás szerető házastársak számára és élénkítve gyermekek zaja és az élet komoly útjára készülő ifjak által.

És még népesebb lett nyáron a kastély, a hová előkelő társaság gyűlt össze és a hol az egymás közelében lakó testvérek hetenként felváltva kedves délutánokat töltöttek whisttel és tarokkal.

Nehéz volt az elhatározás ezt a helyet a fővárossal felcserélni.

Csáky megtette, de gondoskodott egyuttal arról is, hogy a nagy hiányt legalább részben pótolja.

GR. CSÁKY ALBINNÉ SZÜL. BOLZA ANNA GRÓFNŐ.

Alig volt a fővárosban, már is egy új otthon berendezésére gondolt és nem sokára nyaralót vett az Andrássy-úton.

Gróf Csáky egész lényével ellenkezett volna egy fővárosi bérházban lakni.

De Szepes-Mindszentet nem pótolhatja mégis a fővárosi kényelmes lakás.

Hiányzik Szepes-Mindszent üdítő levegője, hiányzik az ott maradt emlékek és akkor csak igazán boldog a család, ha a fővárosi port elhagyva, nyaranta ott tölthet legalább két hónapot.

És ez az idyllikus szeretet, a mely a grófi családot az ősi kastélyhoz és környezetéhez köti, végig vonul a családi élet nyilvánulásában.

Nem képzelhetni boldogabb családi életet, mint azt, a melyet gr. Csáky és felesége folytatnak.

Náluk beteljesedett az, a mit a Szent-Irás parancsol: »Legyetek egy test és egy lélek.«

Rajongó szeretettel csüngnek egymáson és az egyik öröme a másik boldogsága, az egyik lehangoltsága a másik bánata. Mert bánat is volt, nagy és súlyos. 1892-ben márczius havában temette el a család a legidősebb fiút, a ki mint országos képviselő szerepelt már a közélet terén. István gróf az apa legszebb reményét vitte a sirba és vigasztalanul hagyta az utána siró családot.

A gróf családja körében tölti azt az időt, a melyet hivatalos elfoglaltsága szabadon hágy; klubba, kaszinóba

csak akkor megy, ha jelenléte szükséges, különben mindég együtt van feleségével, vele jár ki, vele kocsi-kázik, vele tanácskozik.

Mert a grófné értékes tanácsadó is. Nagy műveltségű nő és a legbonyolultabb kérdésekben is feltalálja éleslátása és női gyengédsége a helyes utat. A grófnő mindazon lelki tulajdonságokkal meg van áldva, a melyek egy oly kiváló férfiú oldalán szükségesek és annyira önálló szellem, hogy mellette még érvényesítheti is magát.

Köztudomású, hogy a grófnő kezdette meghonosítani fővárosunkban az irodalmi Salont, vendégszerető termeibe összegyűjtve az irodalom kiváló tehetségeit és így alkalmat nyújtván, hogy a születési és irodalmi aristocratia egymást megismerje és istápolja.

Köztudomású, hogy a grófnő kezdeményezte az irodalmi »Salon« gyakorlati érvényesülése érdekében a »Műbarátok köré«-nek az alapítását, a melynek irodalmi szakosztálya az ő elnöksége alatt működik, és a melyben ő dolgozik legszorgalmasabban, mert nincs kézirat, a melyet a grófnő nem olvasott volna át és nem bírált volna meg éles szemmel és kiváló kritikai érzékkel, mielőtt az a társaság könyvkiadó vállalatában megjelent.

Köztudomású továbbá, hogy a grófnő kiváló műpártoló és hogy jól forgatja a tollat is. A jótékonycélú műkedvelői előadásoknak a Szepességben mindég a grófnő volt a lelke és még a Szepességben fordította le az »Odhin vígasza« című bájos költői munkát. A fővá-

rosban pedig többször lépett sorompóba a tollával az irodalmi Salon mellett.

A grófnő élénk szelleme nem ösmer pihenést; mindég foglalkozik valamivel, és kiváló munkásságot fejt ki emberbaráti téren is. A grófnő elnöke a Mária-Dorottya-egyesületnek, tagja a polyclinikai egyletnek stb. stb.

Legnagyobb érdeme azonban, hogy ezen sokoldalú tevékenység mellett egyuttal kitünő asszony és jó anya is.

A grófi család nagy gondot fordít gyermekeik nevelésére; ugyanazt az előkelő gondolkodást, és azt a jó erkölcsöt találjuk náluk, mint a grófi szülőknél, kik a legjobb példát adják nekik.

Különösen a fiukat szoktatják önálló gondolkodásra és mindannyian emlékeznek még Szepesmegyében azon megyei közgyűlésekre, a melyeken az elnöklő gróf mellett ott ült legidősebb fia, figyelemmel kísérvén a tárgyalást. A gróf nagy súlyt fektet arra, hogy fiaiból a közügyeket alaposan ösmerő hasznos polgárok legyenek és maholnap vezérlő szerepet játszanak.

Nagy gondot fordítanak a gyermekek vallásos nevelésére is, mert a szülők érzik a kereszténység becsét és jelentőségét és oly jó katolikusok, mint csak kívánni lehet.

A lelkiismeret Isten nélkül egy bíróság bíró nélkül. A lelkiismeret világossága nem más, mint az Isten esz-

méjének visszfénye az ember lelkében. Ha Isten iránti hitünk elvesz, sötét lesz az ember lelke.

Szepes-Mindszenten azért minden vasárnap összegyűl a grófi család a szolgaszemélyzettel a kastély kápolnájában misét hallgatni és ha vasárnaponként a budapesti ember eltéved a Hermina-kápolnába, ott fogja találni a gr. Csáky családot, buzgón imádkozva.

